

**การพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ในจังหวัดอุตรดิตถ์:
กรณีศึกษา ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์**

**The Network development of organic rice farmers in Uttaradit Province:
Case study of Wangapee Sub-district Mueang district Uttaradit Province.**

ยุพิน เกื้อนศรี (Yuphin Thuansri)^{1*} นิชภา โมราถบ (Nichapa Morathop)²

^{1,2} คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

ผู้แต่งหลัก: อีเมล: lala_yupin@yahoo.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานการณ์ด้านการผลิตข้าวอินทรีย์ การพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ และสังเคราะห์องค์ความรู้และจัดการความรู้ของเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ แกนนำเกษตรกร ผู้นำชุมชน และผู้บริหารเทศบาล ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ 30 คน โดยใช้วิธีการเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และแนวคำถามในการสนทนากลุ่ม การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า สถานการณ์ของเครือข่ายผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ มีเกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนจำนวน 30 คน ผลผลิตจะขายในรูปของข้าวเปลือก สภาพปัญหาของเกษตรกร ได้แก่ ขาดองค์ความรู้และเทคโนโลยีการเพิ่มผลผลิต ขาดแกนนำของกลุ่มที่เป็นทางการ ผลลัพธ์ของงานวิจัย ได้แก่ กลไกการบริหารจัดการเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ และรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ เกิดศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพี้ เกิดเครือข่ายด้านการผลิตและการตลาดของเกษตรกรข้าวอินทรีย์ทั้งภายในและภายนอกจังหวัด และเกิดภาคีเครือข่ายสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม

คำสำคัญ: การพัฒนาเครือข่าย, ข้าวอินทรีย์

Abstract

This research aims were to study situation of organic rice production, to develop organic rice farming network and synthesis of knowledge and knowledge management organic rice farming network in Wangkapee Sub-district Mueang District Uttaradit Province by a participatory action research. Target groups were farmers, community leaders and municipal administration of Wangkapee Sub-district Mueang District Uttaradit Province 30 people by specific sampling. Tools were questionnaire, observation, structured interviews and group discussion guidelines. The data were analyzed by content analysis.

The results showed that situation of organic rice production: There are organic rice farmers in the modification of 30 people who sold product in the paddy. Problems of farmers were lack of knowledge and technology to increase productivity and lack of formal leaders. Results of Research were network management mechanism of organic rice farmers and The model network development organic rice farmers in Wangkapee Sub-district Mueang District Uttaradit Province. There were Learning centre network organic rice farmers in Wangkapee Sub-district, a network of production and marketing of organic rice farmers, both within and outside the province and associate network support farmers in the area are concrete.

Keywords: Network development, Organic rice

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ประเทศไทยถือว่ามีความสำคัญการผลิตข้าวอินทรีย์สูง เนื่องจากมีพื้นที่นา ทรัพยากรน้ำ และปัจจัยแวดล้อมทั่วไปเหมาะแก่การทำนา มีความหลากหลายของพันธุ์ข้าวที่ปลูก เกษตรกรไทยคุ้นชินกับการผลิตข้าวมาหลายศตวรรษ การผลิตข้าวของประเทศไทยในอดีตเป็นระบบการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ (กรมการข้าว. 2558: ออนไลน์) ปัจจุบันพบว่า ตลาดการค้าข้าวอินทรีย์ยังคงมีปริมาณน้อย อย่างไรก็ตามแนวโน้มการบริโภคข้าวอินทรีย์มีมากขึ้น เนื่องจากผู้บริโภคตระหนักถึงความปลอดภัยด้านอาหารและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น สำหรับพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ ประเทศไทยมีพื้นที่ปลูกมากเป็นอันดับ 5 รองจากจีน อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ และเกาหลีใต้ กล่าวคือ พื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ทั่วโลกเท่ากับ 839,463 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ในจีนร้อยละ 44.7 อินโดนีเซียร้อยละ 19.4 ฟิลิปปินส์ร้อยละ 10.5 เกาหลีใต้ร้อยละ 8.0 และไทยร้อยละ 6.2 (สถาบันยุทธศาสตร์การค้า. 2558) อย่างไรก็ตาม ไทยยังคงเป็นผู้ส่งออกข้าวอินทรีย์สูงเป็นอันดับหนึ่งของโลก โดยพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ในประเทศไทย ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานในระดับสากลมีจำนวน 52,181.25 ไร่ ในแต่ละปีมีปริมาณการผลิตข้าวอินทรีย์ประมาณ 15,000 ตัน หากเทียบกับแรกเริ่มปลูกข้าวอินทรีย์ในประเทศไทยในปีพ.ศ. 2535 ซึ่งมีผลผลิตเพียง 2,000 ตัน เท่ากับว่าผลผลิตข้าวอินทรีย์ในประเทศไทยมีอัตราการขยายตัวเฉลี่ยสูงถึงร้อยละ 50.0 ต่อปี อย่างไรก็ตาม เนื้อที่ปลูกข้าวอินทรีย์ คิดเป็นร้อยละ 0.09 ของเนื้อที่ปลูกข้าวทั้งประเทศ และผลผลิตข้าวอินทรีย์เท่ากับ 0.06 ของผลผลิตข้าวทั้งหมด (สถาบันยุทธศาสตร์การค้า. 2558) ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ประเทศไทยยังมีโอกาสพัฒนาส่งเสริมให้เกษตรกรมีการขยายพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ได้อีกมาก โดยแหล่งปลูกข้าวอินทรีย์ในประเทศไทยร้อยละ 80 อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ จังหวัดสุรินทร์ ยโสธร อุบลราชธานี อุดรธานี มหาสารคาม ศรีสะเกษ และขอนแก่น ส่วนอีกร้อยละ 20 อยู่ในภาคเหนือได้แก่ เชียงราย พะเยา เชียงใหม่ เพชรบูรณ์ และอุทัยธานี

จังหวัดอุดรธานี อยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย นับเป็นแหล่งปลูกข้าวอินทรีย์ที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง แม้ว่าจะมีพื้นที่ปลูกข้าวอยู่ในอันดับที่ 8 ในภาคเหนือตอนล่าง รองลงมาจาก จังหวัดอุทัยธานี นครสวรรค์ พิษณุโลก พิจิตร กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ และสุโขทัย

หากพิจารณาผลผลิตต่อไร่ กลับพบว่า ในปีการผลิต 2556 จังหวัดอุดรดิตถ์มีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่สูงที่สุด ในเขตภาคเหนือทั้งหมด กล่าวคือ มีจำนวนสูงถึง 620 กิโลกรัมต่อไร่ (กรมการค้าภายใน 2558-ออนไลน์) โดยมีพื้นที่ปลูกสำคัญอยู่ในตำบลวังกะพี้ ตำบลวังดิน และตำบลคอรุม จากการวิเคราะห์บริบทร่วมกับชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในเบื้องต้น พบว่า เกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ มีการจัดการกลุ่มที่ดี มีการจัดการระบบการผลิตข้าวอินทรีย์แบบพึ่งตนเอง โดยมีการเชื่อมโยงกับหน่วยงานท้องถิ่น ส่วนทางด้านโอกาสพบว่า ผู้นำกลุ่มมีความเข้มแข็ง มีเครือข่ายข้าวอินทรีย์ มีการทำการตลาดนอกจังหวัด กอปรกับกระแสบริโภคข้าวอินทรีย์ได้รับความสนใจจากผู้บริโภคอย่างกว้างขวาง และหน่วยงานราชการหลายแห่งเริ่มตระหนักถึงความสำคัญและให้การสนับสนุน นอกจากนี้ จากการสำรวจข้อมูลการผลิตข้าวอินทรีย์ของผู้วิจัยในจังหวัดอุดรดิตถ์ในเบื้องต้น พบว่า พื้นที่ในการผลิตข้าวอินทรีย์ ในปี พ.ศ. 2555 มีจำนวน 296 ไร่ ปีพ.ศ. 2556 มีจำนวน 378.75 ไร่ และพบว่า กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์ในตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิตถ์ ได้เริ่มรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2545 มีจำนวนสมาชิก 30 คน ซึ่งกลุ่มสมาชิกส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง ขาดการเชื่อมโยงกับหน่วยงานในท้องถิ่น ผลผลิตต่อไร่ต่ำ และขาดการบริหารจัดการกลุ่มอย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับข้อมูลการจัดเวทีเสวนากับเกษตรกร พบว่า การสร้างและการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ในจังหวัดอุดรดิตถ์ ยังไม่มีรูปแบบและการเชื่อมต่อกันที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรมทั้งภายในและภายนอกชุมชน อย่างไรก็ตาม จากการจัดเวทีสนทนากับแกนนำเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์และผู้บริหารของเทศบาลตำบลวังกะพี้ ได้ข้อสรุปร่วมกันว่า การสร้างและการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ในเทศบาลตำบลวังกะพี้ ยังไม่มีการรวมกลุ่มกันอย่างเป็นทางการ ขาดผู้นำที่เข้มแข็ง โดยมีความต้องการให้มหาวิทยาลัยราชภัฏเข้ามาช่วยพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ทั้งในระยะเริ่มต้น ระยะปลูกข้าวอินทรีย์เต็มรูปแบบ และระยะสนใจเข้าร่วมโครงการ

อนึ่ง จากการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาร่วมกันระหว่างเครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏองค์กรภาคีรัฐ แกนนำภาคประชาชน และองค์กรท้องถิ่น เกี่ยวกับสภาพปัญหาและความต้องการพัฒนาของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเขตภาคเหนือ พบว่า สภาพปัญหาและความต้องการเร่งด่วนคือการจัดกิจกรรมเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์เพื่อการพัฒนาอาชีพ และคุณภาพชีวิตที่ทันต่อความเปลี่ยนแปลง แม้จะมีการสร้างเครือข่ายมากขึ้น แต่ยังขาดการร่วมวางแผนการผลิต การส่งเสริมการตลาด ช่องทางการจัดจำหน่ายและการเชื่อมต่อผลิตภัณฑ์ชุมชนไปยังลูกค้า ทั้งตลาดท้องถิ่นภายในประเทศและต่างประเทศ และสถานการณ์ปัญหาด้านการจัดการธุรกิจทางการเกษตรของจังหวัดอุดรดิตถ์ พบว่า การดำเนินงานของแต่ละภาคส่วนประสบความสำเร็จได้ในระดับหนึ่ง แต่ขาดการเชื่อมต่อให้เป็นกลไกเชิงระบบในรูปของเครือข่าย นอกจากนี้ พบว่า นโยบายที่สนับสนุนด้านการผลิตของหน่วยงานภาครัฐเกี่ยวกับข้าวอินทรีย์ยังไม่ทั่วถึง และขาดการประสานงานระหว่างองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงทำให้มีข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับข้าวอินทรีย์ อาทิ พื้นที่ปลูก จำนวนผู้ผลิต ไม่มากและไม่เพียงพอสำหรับนำไปใช้เป็นข้อมูลประกอบการจัดทำนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาหรือช่วยเหลือเกษตรกรได้อย่างทันท่วงที

จากข้อมูลดังกล่าวในเบื้องต้น เห็นได้ว่า เกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ กำลังตกอยู่ในสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วงต่อการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตการผลิต ที่มีความความโดดเด่นของท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง หากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน เข้ามาดูแลให้ความช่วยเหลือหรือแก้ไขปัญหาทั้งทางด้านการผลิตและด้านการตลาดให้กับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์อย่างเร่งด่วน โดยอาจจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) มินโยบายในการคิดและการจัดการในเชิงรุก (Proactive Approach) อย่างเป็นระบบ มีความต่อเนื่องและจริงจังมากขึ้น จะก่อให้เกิดการพัฒนาเครือข่ายทางด้านการผลิตและด้านการตลาดให้กับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในภาพรวมของเกษตรกรและผู้บริโภค และสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารที่ระบุว่า ใ้คนทุกคนสามารถเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัยและมีโภชนาการทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาและพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ เพื่อนำผลการวิจัยไปใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหา และพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ในจังหวัดอุตรดิตถ์ให้มีความเข้มแข็ง อันเป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันให้แก่เกษตรกร ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีรายได้สูงขึ้นและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นต่อไป

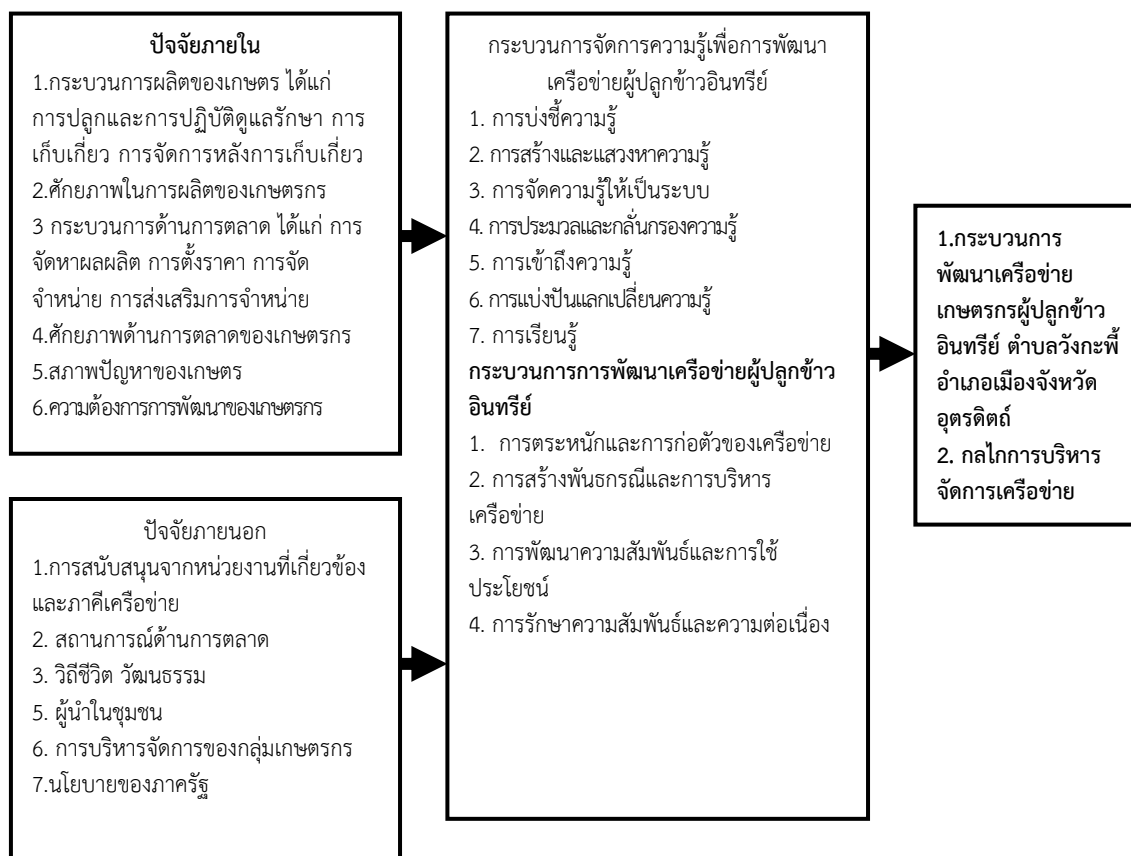
วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ด้านการผลิตข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์
2. เพื่อพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์
3. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้และจัดการความรู้ของเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านประชากร ประกอบด้วยเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ผู้นำชุมชน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์
2. ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยในครั้งนี้ศึกษาสถานการณ์ด้านการผลิตข้าวอินทรีย์ พัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ และสังเคราะห์องค์ความรู้และจัดการความรู้ของเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์
3. ขอบเขตด้านพื้นที่ การศึกษารั้ครั้งนี้ครอบคลุมพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ในตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ผู้วิจัยได้มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

ระยะที่ 1 ศึกษาสถานการณ์ด้านการผลิตข้าวอินทรีย์ตำบลวังกะพ้อ อำเภอมือง จังหวัดอุดรดิตถ์ขั้นตอนดังนี้ ศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่าย การจัดการความรู้ สถานการณ์ด้านการผลิตข้าวอินทรีย์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประสานงานผู้บริหารเทศบาลตำบลวังกะพ้อ แกนนำเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ องค์กรทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ จัดเวทีสนทนากลุ่มเพื่อสร้างความเข้าใจกับเกษตรกร กลุ่มผู้นำในชุมชน และผู้ที่ที่เกี่ยวข้อง และชี้แจงวัตถุประสงค์ในการทำวิจัย จัดเวทีประชุมผู้นำ แกนนำ และเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์เพื่อสร้างความเข้าใจเบื้องต้นและวิเคราะห์สถานการณ์ด้านการผลิตข้าวอินทรีย์

ระยะที่ 2 การพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ตำบลวังกะพ้อ อำเภอมือง จังหวัดอุดรดิตถ์มีการดำเนินการ ดังนี้ 1) เครือข่ายเกษตรกรเข้าร่วมประชุมเสวนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยราชภัฏ

อุดรดิตถ์ จัดโดย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยแม่โจ้ สำนักงานเกษตรจังหวัด กรมการข้าว และสำนักงานพาณิชย์จังหวัดอุดรดิตถ์ 2) ร่วมผลิตน้ำชีวภัณฑ์สำหรับลดต้นทุนในการผลิตข้าวอินทรีย์ การตรวจวิเคราะห์ดินของเกษตรกร 3) ศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ในตำบลน้ำริด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิตถ์ และจังหวัดพิจิตร 4) จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อประเมินผลการดำเนินงานและหาแนวทางพัฒนาเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง 5) จัดทำองค์ความรู้การทำนาหมักชีวภัณฑ์สำหรับการลดต้นทุนในการผลิตข้าวอินทรีย์ และ 6) การติดตามประเมินผลการพัฒนา โดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ในทุกรอบของวงจรการวิจัย ทุก 4 สัปดาห์ และจัดสนทนากลุ่มประเมินผลการดำเนินงานพัฒนาเครือข่าย

ระยะที่ 3 สังเคราะห์องค์ความรู้และจัดการความรู้ของเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิตถ์ โดยการสรุปบทเรียน และวิเคราะห์สังเคราะห์แนวทางในการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์จังหวัดอุดรดิตถ์

ประชากร ประกอบด้วยเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ในตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิตถ์ ในระยะสนใจ ระยะปรับเปลี่ยน และระยะเข้าสู่การผลิตข้าวอินทรีย์เต็มรูปแบบ และกลุ่มเป้าหมาย ประกอบด้วย บุคคลสำคัญ (Key Informants) จากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิตถ์ จำนวน 30 คน ได้แก่ แกนนำเกษตรกร ผู้นำชุมชน ผู้บริหารสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยใช้วิธีการเจาะจง (Purposive Sampling) และวิธีการบอกต่อ (Snowball Sampling)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง แนวคำถามในการสนทนากลุ่ม ประเด็นชุดคำถามในการสร้างการเรียนรู้ และแบบประเมินผลการเข้าร่วมการเรียนรู้ จัดเวทีและประชุมกลุ่มย่อย เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในทุกภาคส่วน อันนำไปสู่การวิเคราะห์ สังเคราะห์หาแนวทางตลอดจนการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์จังหวัดอุดรดิตถ์

การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ระดับลึก การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การเก็บข้อมูลทุติยภูมิร่วมกับการใช้เทคนิคการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

การวิเคราะห์ข้อมูล โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นโครงสร้างที่ได้กำหนดไว้ และตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการสามเส้า (Triangulation Technique) ทั้งด้านข้อมูล ด้านผู้ให้ข้อมูล และด้านแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัย 3 ตอน ดังต่อไปนี้

1. สถานการณ์ด้านการผลิตข้าวอินทรีย์ตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิตถ์ พบว่ากลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์ในตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิตถ์ ได้เริ่มรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เพื่อผลิตข้าวปลอดสารพิษก่อนเป็นลำดับแรก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อลดต้นทุนการผลิตเป็นสำคัญ หลังจากนั้นจึงปรับเปลี่ยนและขยายแนวคิดให้กว้างขึ้น เป็นการ

ผลิตข้าวอินทรีย์อย่างเต็มรูปแบบที่มีการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงาน อย่างไรก็ตาม การเข้าสู่กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์อย่างเต็มรูปแบบนั้น มีกระบวนการที่ค่อนข้างยุ่งยาก และซับซ้อน รวมทั้งมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในกระบวนการหลายฝ่ายด้วยกัน จึงทำให้มีจำนวนเกษตรกรที่มีการผลิตข้าวอินทรีย์อย่างเต็มรูปแบบยังคงมีจำนวนไม่มากนัก รวมทั้งการสร้างเครือข่ายทั้งด้านการผลิตและการตลาดข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ตำบลวังกะพี้ยังไม่ชัดเจนเป็นรูปธรรม กระทั่งปี พ.ศ.2558 การผลิตข้าวของเกษตรกรในตำบลวังกะพี้ที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาในการวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่หนึ่ง เกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์เต็มรูปแบบ และได้ใบรับรองข้าวอินทรีย์จากกรมการข้าว โดยมี นายรุ่ง ช่างโต เป็นแกนนำเกษตรกร กลุ่มที่สอง เกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน หมายความว่า เกษตรกรที่เริ่มเข้ามาสู่กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ โดยมีกระบวนการผลิตที่ปลอดภัยจากสารเคมีและมีการใช้สารชีวภัณฑ์ทดแทนการใช้สารเคมีเพื่อลดต้นทุนการผลิต แต่ยังไม่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการจากหน่วยงานใดๆ มีจำนวนทั้งสิ้น 34 คน และกลุ่มที่สาม เรียกว่า ผู้สนใจปลูกข้าวอินทรีย์ เป็นเกษตรกรที่สนใจเข้ามาสู่กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์โดยเริ่มเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อต้องการลดการใช้สารเคมีและลดต้นทุนในการผลิต มีจำนวน 20 คน

เนื่องจากพื้นที่ของตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นพื้นที่ราบลุ่ม และอยู่ใกล้เขตชลประทานและแหล่งน้ำ (แม่น้ำน่าน) จึงเหมาะสำหรับการทำนา เกษตรกรที่ทำนาแต่ละรายจะมีพื้นที่ปลูกข้าวประมาณ 20-50 ไร่ บางรายมีมากถึง 100 ไร่ อย่างไรก็ตาม ในอดีตการทำนามักจะใช้สารเคมีแทบทุกคร้วเรือน จึงส่งผลให้มีค่าใช้จ่ายในการทำนาสูงตามไปด้วย เนื่องจากราคาสารเคมีทางการเกษตรสูงขึ้นทุกปี อีกทั้งสุขภาพของเกษตรกรมักจะทรุดโทรมลง อันเนื่องมาจากการใช้สารเคมีในปริมาณมาก ต่อเนื่องกันมายาวนานและมีการสะสมสารพิษในร่างกายจำนวนมาก ในส่วนของการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พบว่า เทศบาลได้สนับสนุนอุปกรณ์ชีวภัณฑ์สำหรับผลิตสารชีวภัณฑ์เพื่อทดแทนการใช้สารเคมีของเกษตรกร แต่ยังไม่เพียงพอกับความต้องการของเกษตรกร ยังไม่มีโรงสีในพื้นที่ตำบลวังกะพี้ สำหรับรับซื้อข้าวปลอดสารเคมีโดยเฉพาะ มีแต่เพียงโรงสีดี ประเสริฐ เท่านั้น ที่ถือเป็นตลาดกลางในการรับซื้อข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ สำหรับต้นทุนต่อไร่ของการผลิตข้าวอินทรีย์ คำนวณได้ประมาณ 1,000 บาทต่อไร่ เมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุนต่อไร่ของการทำเกษตรแบบใช้สารเคมีประมาณ 5,000 บาท ดังนั้นจะเห็นได้ชัดเจนว่า การเข้าสู่การผลิตแบบข้าวอินทรีย์มีต้นทุนน้อยกว่าการผลิตแบบใช้สารเคมีถึง 4 เท่า จึงนับเป็นแรงจูงใจที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรหลายรายหันมาเข้าสู่การผลิตข้าวอินทรีย์มากขึ้น โดยผลจากการจัดเวทีสรุปได้ว่า กลุ่มเกษตรกรมีความยินดีและเต็มใจเข้าร่วมโครงการพัฒนาร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ เนื่องจากคำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับร่วมกันจากการเข้าร่วมโครงการ ได้แก่ รู้ลึกปลอดภัยที่กลุ่มเกษตรกรไม่ต้องใช้สารเคมีในการผลิตข้าว ได้ลดต้นทุนในการใช้ยาและสารเคมีได้มาก ได้ความรู้เพิ่มเติมจากร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และทุกคนสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างอิสระ

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับแกนนำเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ เพื่อสำรวจและรวบรวมข้อมูลพื้นฐานในการปลูกข้าวอินทรีย์เพิ่มเติม จำนวน 10 คน มีพื้นที่ในการทำนามรวมทั้งสิ้น 426 ไร่ พบว่า ปัญหาของเกษตรกร ด้านการผลิต ได้แก่ น้ำที่ใช้ในการเกษตรยังมีสารเคมีตกค้าง ต้นทุนการผลิตสูง ขาดองค์ความรู้และเทคโนโลยีการเพิ่มผลผลิต ด้านการแปรรูป ได้แก่ ไม่มีการรับรองคุณภาพ

ผลิตภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปเก็บรักษาได้ไม่นาน บรรจุภัณฑ์ล้าสมัยไม่น่าสนใจ ไม่มีการส่งเสริมการแปรรูปผลิตภัณฑ์ ด้านการจำหน่าย ได้แก่ ไม่สามารถกำหนดราคาเองได้ ค่าขนส่งในการจำหน่ายสูง ราคาในการจำหน่ายผันผวน ไม่มีตลาดในการจำหน่าย นอกจากนี้ ปัญหาของเกษตรกรจากการสหกรณ์กลุ่มสรุปได้ดังนี้ คู่ค้ายังไม่มีความเชื่อมั่นในตัวเกษตรกร เพราะยังไม่มีการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการ ขาดแกนนำของกลุ่มที่เป็นทางการ ข้าวมีโรคระบาดหลายชนิด ได้แก่ โรคใบขาว หนอนกอ และหนอนห่อใบ มีปริมาณน้ำยังไม่เพียงพอสำหรับการเกษตร และราคาข้าวตกต่ำ ไม่มีเสถียรภาพ ส่วนความต้องการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของเกษตรกร ได้แก่ การสร้างและพัฒนาเครือข่ายเกษตรกร เงินทุน องค์ความรู้ในการผลิต การรวมกลุ่ม องค์ความรู้ในการแปรรูป และองค์ความรู้ในการจำหน่ายผลผลิต

2. การพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

กระบวนการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ มี 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ การนำเสนอข้อมูลพื้นฐานและสร้างความเข้าใจให้กับกลุ่มเกษตรกร ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการพัฒนาเครือข่าย และจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เพื่อขยายเครือข่ายรวมทั้งการประเมินผลกระบวนการพัฒนาเครือข่าย ผลลัพธ์สรุปได้ดังนี้

1). เกษตรกรมีความสนใจเข้าร่วมกลุ่มเพื่อเรียนรู้กระบวนการปลูกข้าวอินทรีย์มากขึ้น และมีความตระหนักในเรื่องการดูแลสุขภาพมากขึ้น เนื่องจากการเข้าร่วมกิจกรรมกับโครงการวิจัย ทำให้ได้รับความรู้เพิ่มเติมทั้งในด้านการผลิต และการตลาดเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ ยังได้รับความรู้ในการผลิตพืชผักอินทรีย์อื่นๆที่เกษตรกรสามารถนำไปช่วยเสริมในการประกอบอาชีพได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งสามารถสังเกตได้จากการจัดกิจกรรมทุกครั้งเกษตรกรจะให้ความสนใจมาร่วมด้วยความเต็มใจ ดังคำกล่าวของแกนนำเกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ

2). เกิดเครือข่ายด้านผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ทั้งภายในจังหวัดและภายนอกจังหวัดมากขึ้น ได้แก่ กลุ่มผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ตำบลน้ำริด อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ กลุ่มผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ตำบลคอรุม อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ และเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ณ ศูนย์เรียนรู้วิถีชีวิตธรรมชาติเพื่อขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจังหวัดพิจิตร อำเภอลำลูกขัน จังหวัดพิจิตร

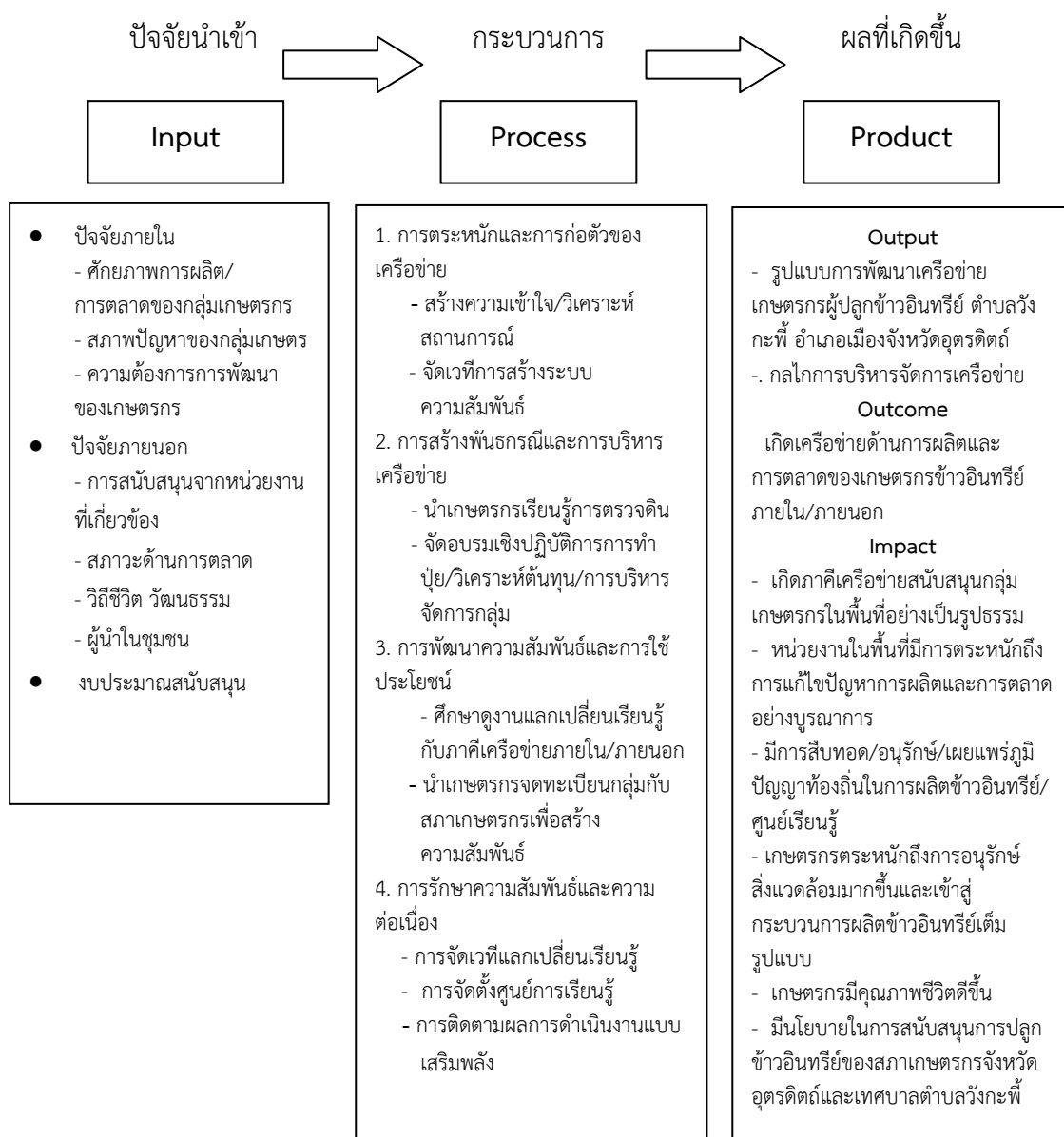
3) เกิดเครือข่ายสนับสนุนการผลิต และการตลาดข้าวอินทรีย์ที่เป็นหน่วยงานของรัฐที่เข้าใจและเข้าถึงกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่มากขึ้น โดยการเชื่อมประสานของอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ในโครงการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ สำนักงานเกษตรจังหวัดอุตรดิตถ์ สำนักงานพาณิชย์จังหวัดอุตรดิตถ์ การค้าภายในจังหวัดอุตรดิตถ์ สภาเกษตรกรจังหวัดอุตรดิตถ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ เทศบาลตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

4). เกิดศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ตำบลวังกะพี้ โดยความร่วมมือของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ตำบลวังกะพี้ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ และสำนักงานเทศบาลตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ สำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับการผลิตข้าวอินทรีย์ให้ชุมชนมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่อไป โดยโครงสร้างการทำงานของศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ตำบลวังกะพี้ จะใช้สถานที่ของตำบลวังกะพี้ในการจัดตั้งศูนย์ และจะมีการจัดกิจกรรม

รวมถึงการจัดสรรทรัพยากรทั้งจากในชุมชน และความต้องการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน และเพื่อให้เกิดการบูรณาการการทำงานในการสนับสนุนและส่งเสริมเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์อย่างต่อเนื่องต่อไป

ดังนั้นจึงเสนอกระบวนการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ สรุปลได้ตามแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 กระบวนการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

3.2 บทเรียน ปัจจัยความสำเร็จ และคุณค่าที่ได้รับจากการวิจัย

3.2.1 บทเรียนที่ได้รับจากการดำเนินงาน ได้แก่ มีการใช้กระบวนการจัดการความรู้ การสร้างคุ้นเคย ความไว้วางใจ ความเชื่อถือเป็นรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ (Informal) โดยการแสดงถึงความจริงใจในการทำงานร่วมกันให้แก่กลุ่มเกษตรกร เป็นกระบวนการเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดในการทำงานร่วมกับชุมชน มีการสร้างทีมวิชาการในพื้นที่ในซึ่งผลลัพธ์ที่ได้จากการทำงานจะทำให้ได้รับการหนุนเสริมในการทำงาน และก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่กลุ่มเกษตรกร และชุมชน การใช้รูปแบบกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และการเรียนรู้จากการลงมือทำ (Learning by doing) มีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยราชภัฏกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรภาคีที่เกี่ยวข้องทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ ทั้งที่เป็นทางการ (formal) และไม่เป็นทางการ (Informal) ในการดำเนินโครงการด้านการพัฒนาเครือข่ายต้องใช้ระยะเวลานานพอสมควร (อย่างน้อย 2 ปี) และจำเป็นต้องมีการติดตามผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เชิงปฏิบัติการร่วมด้วยจึงจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน และการเพิ่มศักยภาพและความพึงพอใจของแกนนำ และเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ ต้องเกิดจากความสมัครใจ มีความพร้อมทางด้านเวลารวมทั้งต้องมีแนวคิดในการพึ่งตนเองก่อนขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น จึงจะทำให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา

3.2.2 ปัจจัยความสำเร็จ ได้แก่ การมีวิสัยทัศน์ด้านการวิจัยและการพัฒนาชุมชน และสังคมอย่างต่อเนื่องของผู้บริหารทั้งในระดับตำบล เทศบาล มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ และภาคีเครือข่ายภาครัฐ และภาคเอกชน การมีส่วนร่วมทุกระดับ ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมตัดสินใจ และร่วมรับผลประโยชน์ ในกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้ร่วมโครงการอย่างต่อเนื่อง นโยบายการสนับสนุนการผลิตข้าวอินทรีย์ของภาครัฐมีความชัดเจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น เกษตรตระหนักถึงการดูแลรักษาสุขภาพมากขึ้นจึงทำให้เข้าร่วมกลุ่มเพื่อผลิตข้าวอินทรีย์มากขึ้น รวมทั้งมีเกษตรกรต้นแบบในพื้นที่ที่เป็นตัวอย่าง

3.2.3 คุณค่าที่ได้รับจากการวิจัย ได้แก่ การเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานตามพันธกิจหลักขององค์กรทั้งในส่วนของมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ และองค์กรที่เป็นภาคีเครือข่าย การเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานของหน่วยจัดการความรู้และวิจัยชุมชนระดับตำบลโดยมีการประสานเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรภาคีทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และภาควิชาการ และมีการใช้ฐานข้อมูลเป็นฐานในการพัฒนาเครือข่ายหน่วยจัดการความรู้และวิจัยชุมชนระดับตำบลเพื่อส่งเสริมเกษตรกรข้าวอินทรีย์ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ รวมทั้งมีการขยายเครือข่ายการทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการ

สรุปและอภิปรายผล

1. สถานการณ์ของเครือข่ายผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

1.1 กระบวนการผลิตของเกษตรกร การผลิตข้าวของเกษตรกรในตำบลวังกะพี้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) เกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์เต็มรูปแบบได้ในรับรองข้าวอินทรีย์จากกรมการข้าว 1 คน 2) กลุ่มผู้สนใจปลูกข้าวอินทรีย์จำนวน 20 คน และ 3) เกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์ในระยะ

ปรับเปลี่ยน 34 คนซึ่งมีจำนวนมากที่สุด และจำนวนสมาชิกของกลุ่มนั้นมีความเหมาะสมในการพัฒนาเป็นเครือข่ายเป็นอย่างดีดังแนวคิดของวีระ ภาคอุทัย และคณะ. (2552). ที่พบว่า รูปแบบการพัฒนาเครือข่าย ควรรวมกันเป็นกลุ่มกลุ่มละไม่ต่ำกว่า 20 ราย โดยกลุ่มแรก จะไม่มีการใช้สารเคมีในทุกขั้นตอนของการผลิต ส่วนการเพิ่มมูลค่าของผลผลิตส่วนใหญ่ยังไม่มีการจัดการเนื่องจากผลผลิตจะขายในรูปของข้าวเปลือกเกือบทั้งหมด ยังไม่มีการนำไปแปรรูป ส่วนกลุ่มที่สอง จะพยายามลดการใช้สารเคมีในทุกขั้นตอนของการผลิตเนื่องจากเกษตรกรบางรายอยู่ในระหว่างกระบวนการผลิตข้าวปลอดภัย (GAP) ใช้สารอินทรีย์ทดแทน เนื่องจากเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าการใช้สารเคมีมากและสามารถลดต้นทุนการผลิตได้จริง อีกทั้งยังสามารถผลิตได้เองด้วยกระบวนการที่ไม่ซับซ้อน สำหรับกลุ่มที่สาม มีการมาใช้สารอินทรีย์ทดแทนมากขึ้น แต่เนื่องด้วยภาระการทำนามีมาก จึงไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง จึงยังไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่ามีจำนวนเพิ่มขึ้นเท่าไร ดังนั้น จึงให้ข้อสังเกตว่า การพัฒนาเครือข่ายจะเกิดผลลัพธ์ที่น่าพอใจได้นั้น ควรต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 2 ปี ขึ้นไป ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ที่ต้องการเห็นผลสำเร็จของผู้อื่น หรือที่เรียกว่าเกษตรกรต้นแบบก่อน แล้วจึงจะกระทำตาม จากการวิเคราะห์ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรต้นแบบพบว่าประมาณ 1,000 บาทต่อไร่ แต่ราคาขายใกล้เคียงกับข้าวเคมี จึงทำให้ได้กำไรมากกว่าโดยเปรียบเทียบ จากผลการวิจัยดังกล่าวมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของบุศรา ลิมนิรันดร์กุล และพฤษัช ยิบมันตะศิริ (2554) ที่ศึกษาแนวคิดกรมทางเกษตรที่สนับสนุนระบบผลิตข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรรายย่อยภาคเหนือ พบว่า เกษตรกรปลูกข้าวอินทรีย์เป็นเกษตรกรรายย่อย ในพื้นที่ราบลุ่ม ใช้ระยะเวลาตั้งแต่ 1-10 ปี ในการปรับเปลี่ยนเป็นระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ ส่วนใหญ่พบว่า ผลผลิตข้าวลดลง ร้อยละ 20-30 ระยะปรับเปลี่ยนใน 3 ปีแรก แต่ถูกชดเชยด้วยราคาที่สูงขึ้น และแรงจูงใจด้านราคาเป็นแรงขับเคลื่อนหลักที่ทำให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนสู่เกษตรอินทรีย์ มีนวัตกรรมในการลดต้นทุนการผลิต เช่น การผลิตข้าวนาหยอด การคัดเลือกพันธุ์เอง การจัดการวัชพืชโดยใช้การควบคุมระดับน้ำ การจัดการศัตรูพืชโดยการทำน้ำหมักชีวภาพ เป็นต้น และยังสอดคล้องกับงานของอรรธรณ ศรีโสมพันธ์, ทัดพิชา เจริญรัตนและน้ำฟ้า ทิพยเนตร (2557) ที่ศึกษาโครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย พบว่า เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะได้ผลตอบแทนสูงกว่าเกษตรกรทั่วไปประมาณ 1-2 บาทต่อกิโลกรัม นอกจากนี้ ยังสอดคล้องในบางประเด็นกับงานของยงยุทธ ศรีเกี้ยวผืน และคณะ (2555) ที่ศึกษาการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์และการบริหารจัดการศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสานของเกษตรกรในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรมาเข้าร่วมกิจกรรมไม่สม่ำเสมอ เนื่องจากความไม่มั่นใจในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทางการเกษตร

1.2 กระบวนการด้านการตลาด ได้แก่ การจัดหาผลผลิต การตั้งราคา การจัดจำหน่าย การส่งเสริมการจำหน่าย เนื่องจากเกษตรกรในตำบลวังกะพี้จำหน่ายผลผลิตในรูปของข้าวเปลือกเกือบทั้งหมด จึงไม่มีความโดดเด่นในด้านการตลาด อาจกล่าวได้ว่า ยังไม่มีกิจกรรมด้านการตลาดอย่างเป็นรูปธรรม การจำหน่ายผลผลิตมักจะมีการติดต่อกับพ่อค้าคนกลาง หรือนายหน้าแล้วตกลงราคากันตามคุณภาพของผลผลิต หรือราคาตลาด เกษตรกรยังมีความรู้ ความสามารถด้านการตลาดน้อยมาก อย่างไรก็ตาม เกษตรกรแกนนำยังคงมีความพอใจในราคาที่ดินตนเองขายได้ เนื่องจากเมื่อ

คำนวณแล้วได้ผลกำไรอยู่มากและมีต้นทุนการผลิตต่ำ สอดคล้องกับการศึกษาของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรที่ 7 (2557) ที่ศึกษาศักยภาพการดำเนินงานของสมาพันธ์หม้อข้าว ที่ส่งผลต่อความสามารถในการแข่งขันเพื่อก้าวเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน พบว่า ศักยภาพการดำเนินงานด้านการตลาดอยู่ในระดับน้อย หากต้องการยกระดับความสามารถในการแข่งขันของเกษตรกร ภาครัฐควรให้ความรู้ด้านการผลิตข้าวที่ถูกต้องตามหลักวิชาการแก่เกษตรกรอย่างต่อเนื่อง ทั้งทางด้าน การลดต้นทุนการผลิต การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การดูแลรักษา อาทิ อัตราการใช้สารเคมี หรือปุ๋ย การเก็บเกี่ยวผลผลิตเพื่อให้ได้ข้าวที่มีคุณภาพ อีกทั้งควรส่งเสริมการผลิตและการแปรรูปผลผลิตข้าว ให้มีการผลิตตามระบบ GAP การแปรรูปตามระบบ GMP และมุ่งเน้นการสร้างมูลค่าเพิ่ม อย่างไรก็ตาม บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุล และพฤกษ์ ยิบมันตะสิริ (2554) ชี้ให้เห็นว่า การผลิตของกลุ่มเกษตรกรรายย่อย ต้องมีการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตพร้อมกับการพัฒนาด้านการตลาด ตลอดจนการยกระดับมาตรฐานการผลิต โดยเข้าสู่มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภายใต้รูปแบบที่เหมาะสม ดังนั้น การขยายภาคีเครือข่ายจึงเป็นการเปิดโอกาสให้เกษตรกรรายย่อยเข้าถึงเทคโนโลยีการผลิต การตลาด และโอกาสในการพัฒนานวัตกรรมด้านการผลิตที่ลดต้นทุนการผลิต และยกระดับผลิตภัณฑ์ข้าวและห่วงโซ่มูลค่าผลิตภัณฑ์จากข้าว

1.3 สภาพปัญหาของเกษตรกรที่สำคัญประการหนึ่ง พบว่า คู่ค้ายังไม่มีเชื่อมั่นในเกษตรกรเพราะยังไม่มีการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการ ขาดแกนนำของกลุ่มที่เป็นทางการ ในประเด็นนี้อาจส่งผลให้การพัฒนาไปสู่การเป็นเครือข่ายของเกษตรกรอาจต้องใช้เวลาอันยาวนาน ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของบุญเกิด ภานนท์ และวันชัย จันทระประเสริฐ (2552) ในโครงการเครือข่ายคุณค่าข้าวหอมมะลิสหกรณ์ไทย ประเด็นหนึ่งที่สรุปว่า ความน่าเชื่อถือของแกนนำเครือข่าย จะทำให้สามารถก่อตั้งเครือข่ายคุณค่าสหกรณ์ไทยที่มีความเป็นปึกแผ่นในเวลาอันรวดเร็ว นอกจากนี้ เบญจมาศ อยู่ประเสริฐและคณะ (2551) วิจัยเรื่องการพัฒนาแบบการบริหารองค์กรชาวบ้านและเครือข่ายแบบบูรณาการ ค้นพบว่า ปัญหาและเงื่อนไขเกี่ยวกับผู้นำที่สำคัญในการขับเคลื่อนงานของกลุ่มได้แก่ ขาดการสร้างผู้นำเพื่อมาสืบทอดกิจกรรมกลุ่ม ซึ่งแนวทางการแก้ไขปัญหาคือการพัฒนาแกนนำเกษตรกรให้มีภาวะผู้นำ เพื่อให้สามารถนำพากลุ่มและเครือข่ายให้เกิดความเข้มแข็ง และเกิดความเชื่อมั่นแก่บุคคลภายนอกได้ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของบำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ (2553) ได้วิจัยเรื่องแนวทางพัฒนาเครือข่ายสวัสดิการชุมชนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า แนวทางพัฒนาเครือข่ายที่สำคัญประการหนึ่งคือ การพัฒนาผู้นำและสมาชิก และงานวิจัยของจักรกฤษณ์ พิญญาพงษ์ ศรีณยู เรือนจันทร์ เติ้ดจการ กันแจ่ม และยุพิน เกื้อนศรี (2557) เรื่องรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ที่พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาเครือข่ายประการหนึ่ง ได้แก่ ศักยภาพของผู้นำ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การพัฒนาภาวะผู้นำให้เกษตรกรเป็นความสำคัญอันดับแรกในการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรให้เกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

2. ผลการพัฒนาเครือข่ายผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์สรุปได้ดังนี้

2.1. เกษตรกรมีความสนใจเข้าร่วมกลุ่มเพื่อเรียนรู้กระบวนการปลูกข้าวอินทรีย์มากขึ้น และมีความตระหนักในเรื่องการดูแลสุขภาพมากขึ้น ใส่ใจในเรื่องของสิ่งแวดล้อมมากขึ้น โดยเริ่มจากการลดการใช้สารเคมีให้มากที่สุด จนกระทั่งไม่ใช้สารเคมีเลยในทุกขั้นตอนของการผลิต โดยปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับผลการวิจัยของบุศรา ลีมนิรันดร์กุล และพฤษชัย ยิบมันตะศิริ (2554) ที่พบว่า การเปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อและคุณค่าในระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ มีการใช้กลยุทธ์ด้านคุณค่า ด้วยการให้ความสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนมุมมองในเรื่องของระบบคุณค่าของคนเป็นสำคัญ ด้วยว่า มิติด้านคุณค่าสามารถนำไปสู่ความยั่งยืนได้มากกว่า มิติด้านเศรษฐกิจ มิติด้านสังคม และมิติด้านกายภาพและชีวภาพ โดยมิติด้านจริยธรรม ได้แก่ การไม่ใช้สารเคมีในการผลิตข้าวอินทรีย์ เป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม ได้แก่ การที่ผู้ผลิตต้องการให้ผู้บริโภค รับประทานอาหารที่ปลอดสารพิษ และมิติด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การแบ่งปัน การเผื่อแผ่ ในกรณีอาหารไม่เพียงพอ หรือผลผลิตไม่พอ ปัจจุบันได้มีการใช้ระบบคุณค่าคือความปลอดภัยในกระบวนการผลิต และคุณภาพของผลผลิต ซึ่งจะส่งผลต่อสุขภาพของทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค และสอดคล้องกับผลการวิจัยของยุพิน เกื้ออนศรี (2559) ในการพัฒนาเครือข่ายด้านการผลิตและการตลาดหอมแดง พันธุ์ของเกษตรกรตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ที่ค้นพบว่า ท้ายที่สุดกลุ่มเกษตรกรจะเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน คำนึงถึงคุณภาพชีวิตของตนเอง และตระหนักถึงความสำคัญการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น

2.2. เกิดเครือข่ายด้านผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ทั้งภายในจังหวัดและภายนอกจังหวัดมากขึ้นโดย การศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้หาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ได้แก่ กลุ่มผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลน้ำริด อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ กลุ่มผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ตำบลลออุม อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ และเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ณ ศูนย์เรียนรู้วิถีชีวิตและจิตวิญญาณชาวนาไทย จังหวัดนครสวรรค์ และเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ ณ ศูนย์เรียนรู้วิถีชีวิตและจิตวิญญาณชาวนาไทย จังหวัดนครสวรรค์ และคณะ (2551) ที่พบว่า การเชื่อมโยงเครือข่ายมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ เครือข่ายภายในชุมชนคือ เครือข่ายเรียนรู้ เครือข่ายกิจกรรม และเครือข่ายภายนอกชุมชนคือ กลุ่มที่สนับสนุนและกลุ่มที่ร่วมปฏิบัติการ และสมเกียรติ ฉายไธสง และคณะ (2548) ที่วิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่ม/องค์กรประชาชนในพื้นที่จังหวัดตรัง พบว่า เครือข่ายที่มีความเป็นไปได้นั้น ต้องเป็นเครือข่ายที่มีผู้นำหรือสมาชิกในกลุ่มมีปัญหาเดียวกัน และอยากจะมาพบกันเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยกัน สมาชิกในกลุ่มเกิดทักษะในการแก้ปัญหา เมื่อได้เห็นการพัฒนาของเครือข่ายอื่น เกิดกระบวนการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนข่าวสาร การแบ่งประโยชน์จากการทำกิจกรรมร่วมกันและกิจกรรมมีความต่อเนื่อง ตลอดจนสร้างสมาชิกรุ่นใหม่หลังจากรับช่วงการเป็นผู้นำเพื่อสืบทอด และมีการประสานงานกับเครือข่ายอื่น

2.3 เกิดเครือข่ายสนับสนุนการผลิต และการตลาดข้าวอินทรีย์ที่เป็นหน่วยงานของรัฐที่เข้าใจและเข้าถึงกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่มากขึ้น โดยการเชื่อมประสานของอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ในโครงการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ สำนักงานเกษตรจังหวัดอุตรดิตถ์ สำนักงานพาณิชย์จังหวัดอุตรดิตถ์ การค้าภายในจังหวัดอุตรดิตถ์ สภาเกษตรกรจังหวัดอุตรดิตถ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ เทศบาลตำบลวังกะพือ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งสอดคล้องกับงานของจักรกฤษณ์ พิญาพวงษ์

ศรีณยู เรือนจันทร์ เฝ้ากิจการ กันแจ่มและยุพิน เกื่อนศรี (อ้างแล้ว) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาเครือข่าย ได้แก่ การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การหนุนเสริมของนักวิจัยและภาคีที่เกี่ยวข้อง และงานของยุพิน เกื่อนศรี (อ้างแล้ว) ที่พบว่าทำให้มีการทำงานเชิงบูรณาการร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ และสำนักงานเกษตรกรจังหวัดอุตรดิตถ์ อย่างเป็นรูปธรรม และต่อเนื่องมากขึ้น งานของสัจจา บรรจงศิริและคณะ (2556) ที่ศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวชุมชนด้านการเกษตรในเขตอีสานใต้ที่เสนอแนะว่าการสร้างเครือข่ายควรประกอบด้วย การมีส่วนร่วมของบุคลากรและหน่วยงานภาครัฐ และงานของสมเกียรติ ฉายไช่น และคณะ (อ้างแล้ว) ที่พบว่าเครือข่ายที่ยั่งยืนควรมีการประสานงานกับเครือข่ายอื่น มีการช่วยเหลือและส่งเสริม รวมทั้งให้คำปรึกษาจากหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ สหกรณ์จังหวัด พัฒนาการจังหวัด นอกจากนี้ปรีดา ประพฤติชอบ และคณะ (2548) ได้ศึกษาเรื่องแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่ม/องค์กรประชาชนในพื้นที่จังหวัดของแก่น พบว่า นักวิจัยมีบทบาทสำคัญต่อความสำเร็จของการพัฒนาเครือข่าย ทำให้สมาชิกเครือข่ายได้แลกเปลี่ยน รวมทั้งเป็นผู้สนับสนุนความรู้เชิงวิชาการและเทคโนโลยี จึงนับเป็นเครือข่ายที่สนับสนุนทั้งด้านการผลิตและการตลาด

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. สำนักงานเกษตรจังหวัดอุตรดิตถ์ ควรเข้ามาหนุนเสริมให้ความรู้ และพัฒนากระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ ของเกษตรกรอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยและสามารถลดต้นทุนการผลิตได้ เพื่อให้กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรได้มาตรฐานมากยิ่งขึ้น และควรกำหนดเป็นนโยบายในการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรมีการปลูกข้าวอินทรีย์ อย่างต่อเนื่อง และมีการให้ความรู้ในด้านการวางแผนการผลิต จัดพื้นที่ในการผลิต (Zoning) เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทรงคุณค่านี้

2. ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรอุตรดิตถ์ ควรให้ความรู้ สนับสนุน และส่งเสริมให้เกษตรกรใช้สารอินทรีย์ทดแทนการใช้สารเคมีในการผลิตให้มากขึ้น รวมทั้งมีกระบวนการสนับสนุนส่งเสริมเกษตรกรให้มีความรู้และสามารถเข้าสู่กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์อย่างเต็มรูปแบบให้เป็นรูปธรรม

3. สำนักงานพาณิชย์จังหวัด และการค้าภายในจังหวัดอุตรดิตถ์ ควรบูรณาการการทำงานร่วมกันและควรมีนโยบายและจัดทำยุทธศาสตร์ ในการส่งเสริมการจำหน่ายข้าวอินทรีย์ ให้แก่กลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นรูปธรรม โดยจัดทำฐานข้อมูลทั้งด้านการผลิตและการตลาดข้าวอินทรีย์ให้เป็นปัจจุบัน และจัดให้มีโครงการพัฒนาศักยภาพด้านการตลาดในทุกมิติ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันให้แก่เกษตรกร รวมทั้งมีการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อให้ข้อมูลข่าวสาร (Communication Flow) ด้านการตลาด และความต้องการผลผลิตทางการเกษตร มีการไหลลื่นและกระจายไปสู่เกษตรกรผู้ผลิตอย่างทั่วถึงและทันต่อสถานการณ์ เพื่อให้เกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์ จากข้อมูลข่าวสารในการวางแผนการผลิตให้สัมพันธ์กับฤดูกาลและความต้องการของผู้บริโภค (Demand Driven)

4. เทศบาลตำบลวังกะพี้ ควรกำหนดนโยบายในการอนุรักษ์ สืบทอด และเผยแพร่การปลูกข้าวอินทรีย์ ให้แก่ชุมชนในพื้นที่ เพื่อให้การดำรงอยู่ของวิถีชีวิตเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ที่ทรงคุณค่า โดยการทำให้ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านข้าวอินทรีย์มีชีวิต มีการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องในพื้นที่

รายการอ้างอิง

กรมการข้าว. (2558). **ข้าวอินทรีย์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 2 มกราคม 2558.

แหล่งที่มา: <http://www.ricethailand.go.th/home/>.

กรมการค้าภายใน. (2558). **ข้อมูลการผลิตข้าวอินทรีย์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 20 กันยายน 2558.

แหล่งที่มา: http://www.gis.dit.go.th/gis56/agri/Report/rice_product.aspx.

จักรกฤษณ์ พิญาพวงษ์ ศรีณยู เรือนจันทร์ เติ้จการ กันแจ่ม และยุพิน เกื่อนศรี. (2557). **รูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์**. วารสารการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน (มนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์) มหาวิทยาลัยนเรศวร. ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 พ.ศ.: 2557: 69-77.

บุญเกิด ภาณุพันธ์ และวันชัย จันทระประเสริฐ. (2552). **โครงการวิจัยเครือข่ายคุณค่าข้าวหอมมะลิ สหกรณ์ไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุล และพุกษ์ ยิบมันตะสิริ. (2554). **นวัตกรรมทางเกษตรที่สนับสนุนระบบผลิตข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรรายย่อยภาคเหนือ**. เชียงใหม่: คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ. (2553). **แนวทางพัฒนาเครือข่ายสวัสดิการชุมชนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เบญจมาศ อยู่ประเสริฐและคณะ. (2551). **การพัฒนาแบบการบริหารองค์กรชาวบ้านและเครือข่ายแบบบูรณาการ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ปรีดา ประพฤติชอบ และคณะ. (2548). **โครงการแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่ม/องค์กรประชาชนในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ยงยุทธ ศรีเกี่ยวฝัน และคณะ. (2555). **การส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์และการบริหารจัดการศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสาน ของเกษตรกรในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

ยุพิน เกื่อนศรี. (2559). **การพัฒนาเครือข่ายด้านการผลิตและการตลาดของผู้ผลิตหอมแดงพันธุ์ โดยการจัดการความรู้ในตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์**. วารสารพัฒนาสังคม ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2559). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

- (2557). การพัฒนาระบบการจัดการเครือข่ายหน่วยจัดการความรู้และวิจัยชุมชนระดับตำบลเพื่อส่งเสริมเกษตรกรชาวอินทรีในจังหวัดอุดรธานี. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ ปีที่ 6 ฉบับที่ 5 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2557) (38-50). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วีระ ภาควัฒย และคณะ. (2552). โครงการการขยายและการพัฒนาเครือข่ายการจัดการห่วงโซ่อุปทานพริกสดปลอดภัย อำเภอเกษตรสมบูรณ์ และอำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.
- สถาบันยุทธศาสตร์การค้า. (2558). ข้าวอินทรีย์. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2558. แหล่งที่มา: <http://www.utcc2.utcc.ac.th/tradestrategies/>
- สมเกียรติ ฉายไชน และคณะ (2548). แนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่ม/องค์กรประชาชนในพื้นที่จังหวัดตรัง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สัจจา บรรจงศิริและคณะ. (2556). การพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวชุมชนด้านการเกษตรในเขตอีสานใต้. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรที่ 7. (2557). รายงานการวิจัยเรื่องศักยภาพการดำเนินงานของสมาร์ทฟาร์มเมอร์ ชาวที่ส่งผลต่อความสามารถในการแข่งขันเพื่อก้าวเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรที่ 7.
- อรรวรรณ ศรีโสมพันธ์ ทัดพิชา เจริญรัตน์ และน้ำฟ้า ทิพยเนตร. (2557). โครงสร้างการผลิตและการตลาดข้าวหอมมะลิไทย. สำนักประสานงานวิจัยเชิงนโยบายเกษตรและการเสริมสร้างเครือข่ายงานวิจัยเชิงนโยบาย.